

Vit makt i det svarta Afrika. MODERN HISTORIA

Den brittiska historikern Susan Williams har i sina verk mutat in den afrikanska kontinenten och dess relation till storpolitiken under det kalla kriget. Hennes bok *Who Killed Hammarskjöld? The UN, The Cold War and White Supremacy in Africa* (2011) fick, vilket är ovanligt beträffande populärvetenskapliga fackböcker, ett politiskt genomslag av oanade mått. Trots att boken inte kunde bevisa att FN:s dåvarande generalsekreterare mördats innehöll den så mycket nytt av misstankar och dunkla omständigheter att en boll sattes i rullning. En expertgrupp dök upp i det civila samhället och rekommenderade FN att återuppta 1962 års undersökning om den flygkrasch i Afrika som tog Hammarskjölds liv. Och en ny FN-undersökning blev det, genom ett beslut av generalförsamlingen 2015. Williams kunde redan året därpå ge ut en ny upplaga av *Who killed Hammarskjöld?* FN-undersökningen, försenad av coronan, pågår alltjämt och den har redovisat nya indicier för "foul play".

År 2016 publicerade Williams även *Spies in the Congo. The Race for the Ore that Built the Atomic Bomb*, en skildring av hur amerikanskt spionage 1945 säkrade tillgång till uran och vapenplutonium från kongolesiska gruvor. Bomberna över Hiroshima och Nagasaki följde.

Den bok som här ska recenseras är Williams senaste, där hon återvänt till spiontemat och amerikansk intervention i Kongo. Det är en i dubbel mening tung utgåva, tegelstenen *White Malice. The CIA and the Covert Recolonization of Africa*. Utgivare var i en första omgång förlaget Public Affairs i New York. En månad senare, i september 2021, gavs boken ut av Hurst Publishers i London, nu med underrubriken *The CIA and the Neocolonisation of Africa*. Boktitelns två underrubriker förvånar något eftersom det inte i texten förklaras hur Afrika utsatts för återkolonisering eller nykolonisering. Däremot är huvudtemat om USA:s interventionistiska närvaro i regionen dokumenterat på ett övertygande sätt. Det är underrättelseorganisationen CIA som spelar en ödesdiger huvudroll i denna kavalkad av agenter och intriger. Det rör sig enligt författaren om "white malice", en vit maktutövning med ont uppsåt.

Efter andra världskriget avvecklades USA:s dåvarande underrättelsetjänst "Office of Strategic Services" (OSS) och i stället tillkom 1947 "Central Intelligence Agency" (CIA) med högkvarter i Langley, Virginia. Förutom skydd av den inre säkerheten fick CIA uppdraget att planlägga och genomföra hemliga operationer utomlands till stöd för amerikansk utrikespolitik. Efter Eisenhowers seger i presidentvalet 1952 utsågs Allen Dulles, med ett förflutet i OSS, till chef för CIA. Castros maktövertagande på Cuba 1959 ledde till att CIA sökte mörda honom genom ombud, försök som misslyckades och underminerade underrättelseorganisationens status i Washington. I det läget förberedde Allen Dulles och hans souschef Richard Bissell en invasion av Cuba. Den skulle genomföras med en armé av exilcubaner som skulle landsättas vid Playa Girón, Grisbukten. Denna så kallade Operation Pluto gick i arv till president Kennedy som motvilligt gav sitt klartecken. Grisbuktsinvasionen i april 1961 blev som vi vet ett komplett fiasko och Kennedy lär ha sagt att han ville "splittra CIA i tusentals bitar och sprida dem för vinden". Så blev det inte, men Allen Dulles trovärdighet var som bortblåst och i november 1961 fick han gå.

Susan Williams bok täcker huvudsakligen åren 1960 – 1966 men startpunkten är en panafrikansk konferens 1958 i Accra, Ghana. Här framträder två karismatiska huvudaktörer, de politiska ledarna Kwame Nkrumah från Ghana och Patrice Lumumba från Kongo. De kommer båda att bli "targeted"

av CIA, det vill säga utsedda för eliminering, politisk eller fysisk. De upplevs som dörröppnare för en befarad kommunistisk frammarsch i Afrika. Nkrumah är 1958 premiärminister i det nyss självständiga Ghana, något år senare ska han bli landets president. Lumumba står i startgropen för att bli det snart självständiga Kongos första premiärminister.

Konferensen i Accra speglar en förhoppningsfull tidsanda. På agendan står Afrikas frigörelse från västerländsk kolonialism. FN och dess generalsekreterare, Dag Hammarskjöld, stödjer frigörelseprocessen. Situationen ser ljus ut. Susan Williams beskriver en tidsglugg av panafrikansk idealism och framstegstro. Allting tycktes möjligt. Nkrumah ser fram emot en union av Afrikas Förenta Stater. Han föreställer sig ett samarbete med såväl Öst som Väst.

Men inom CIA var man fast beslutet att inte låta Sovjetunionen få in en fot på den afrikanska kontinenten. Enbart tanken på en afrikansk kärnreaktor i sovjetiska händer var "otänkbar". Ghana hade ett pågående reaktorprojekt och Kongo hade en reaktor på gång samt uran i den mineralrika Katangaprovinsen. Slutsatsen var att Afrika måste säkras för Väst. När 1960-talet inleds kryllar den afrikanska kontinenten av CIA-agenter.

I Kongo har den västvänlige presidenten Kasavubu och hans lätt marxistiske premiärminister Lumumba ett gemensamt problem. Landets rikaste provins, Katanga i sydöst, har brutit sig ut ur den kongolesiska statsbildningen. Katangaledaren Moïse Tshombe kallar sig president och hans utbrytarstat stöds av belgiska, franska och brittiska gruvintressen. Framförallt det belgiska bolaget Union Minière har starka ekonomiska muskler och rekryterar en mindre armé av västerländska legosoldater till stöd för utbrytningen.

Centralregeringen i Léopoldville kallar på FN som inleder en "fredsoperation" (ONUC) med militärt och tekniskt bistånd, detta med stöd av en resolution i säkerhetsrådet. Susan Williams följer i sin bok den vidare händelseutvecklingen. På amerikanska ambassaden i Léopoldville var en viss Larry Devlin anmäld som lantbruksattaché, men "karln kan inte skilja en häst från en ko" menade Hammarskjölds nära medarbetare Sture Linnér. Devlin, det visste alla, var utsänd av CIA och han delade uppfattningen att det jättelika Kongo var en bricka i spelet mellan Öst och Väst och att Lumumbas nationalism osade kommunism. Allen Dulles betecknar i juli 1960 Lumumba som "värre än Castro, köpt av kommunisterna".

När Dulles i augusti 1960 får veta att en sovjetisk biståndsinsats nått de styrande i Léopoldville sänder han ett brådskande telegram till Devlin:

Lumumbas borttagande ("removal") måste ges prioritet inom ramen för våra dolda operationer. Detta är en trängande och primär målsättning.

CIA gick här i KGB:s fotspår. Moskva hade på 1950-talet som målsättning att bland annat avliva ukrainska oppositionella som flytt till Väst och så skedde i München med två personer (Lev Rebet och Stepan Bandera). I Washington drog man sig inte för samma typ av mordiskt beslutsfattande. Beslutet om Lumumbas "removal" hade fått klartecken av President Eisenhower. Dulles återopade nämligen i sitt telegram godkännande från "high quarters". Att detta avsåg presidenten bekräftades 1975 av den amerikanska senatens kommitté för undersökning av underrättelseorganens praxis, "the Church Committee", uppkallad efter den demokratiske senatören Frank Church. När Larry Devlin (i protokollet kallad Hedgman) hördes i kommittén och tillfrågades om sina instruktioner svarade han:

"At the time, I certainly felt that I was under instructions from the President, yes." Church-kommittén hörde också en viss Robert H. Johnson som förde protokoll över ett möte med National Security Council i augusti 1960. Han vittnade att president Eisenhower under mötet vänt sig till Dulles och sagt att Lumumba måste "elimineras". Yttrandet chockade mötesdeltagarna. Det uppstod en bedövande tystnad som varade i omkring femton sekunder. Därefter fortsatte mötet som om ingenting hänt (Williams s. 238).

Devlin berättar i sin memoarbok "Chief of Station, Congo" (2007) att han instruerades att ta emot en person med kodnamnet "Joe from Paris". Så skedde, men Williams avslöjar att Devlin här lagt ut en liten rökridå. Kodnamnet var egentligen "Sid from Paris" och personen ifråga var biokemisten Sidney Gottlieb, CIA:s expert på biologiska vapen. Gottlieb var också chef för ett projekt om "mind control", om vilka substanser som lämpligen kunde användas för att påverka människors beteende, som LSD. Till Kongo anlände han med substanser impregnerade med botulinum, ett mikrobiellt toxin alstrat av svamp. Det paket som överlämnades till Devlin innehöll bland annat en tub med förgiftad tandkräm. Om Lumumba borstade tänderna skulle dödsorsaken se ut som polio. Alternativt kunde toxinet sprutas in i någon matvara. Devlin fick till sin chock i uppdrag att döda, på valfritt sätt, så länge som dödsorsaken inte kunde härledas till USA. Han valde emellertid att låta tiden gå och inte göra någonting åt saken.

Senare skulle situationen förändras så att gifttuben inte behövde användas. Lumumba avsattes nämligen som premiärminister av president Kasavubu och en häktningsorder utfärdades av överbefälhavaren Mobutu. Williams dokumenterar övertygande att detta var planlagt av CIA som samarbetade med och finansiellt smörjde Lumumbas politiska motståndare på högerkanten. Men den konstitutionella kuppen olagligförklarades av det kongolesiska parlamentet, där en majoritet stödde Lumumba. I det läget övertalades Kasavubu av CIA att i sin egenskap av president upplösa parlamentet för att hindra vidare stödaktioner för den avsatte premiärministern.

När överbefälhavaren Mobutu, den blivande diktatorn, försökte gripa Lumumba, forskansade sig denne i sin bostad. Han skyddades av en ring av FN-soldater. Utanför denna vaktades bostaden av en yttre ring av kongolesiska soldater som hade order att häkta den avsatte premiärministern.

En sen kväll, i skydd av en tropisk regnstorm, lyckades emellertid Lumumba fly genom bevakningskedjorna. FN-soldaternas uppgift var att stoppa attacker utifrån, inte att hindra honom från att komma ut. Men hur Lumumba kunde komma igenom den kongolesiska bevakningskedjan är oklart. Han var på väg mot sitt politiska supporterfäste i nordöst men tillfångatogs efter ett tag av regeringsstyrkor. Utan att FN anade det togs han ombord på ett flyg tillhörande amerikanska Air Congo för transport till Katanga. Han överlämnades därmed till sina ärkefiender, torterades brutalt och sköts till döds tillsammans med två politiska anhängare. Detta var i januari 1961.

Lumumba hade i enlighet med CIA:s planer mördats, men inte av någon av dess egna agenter utan av kongolesiska fiender. Larry Devlin har i sin bok berättat att han lättad slängde gifttuben i Kongofloden. Men rykten om att CIA hade en roll i flygtransporten till Katanga cirkulerade då och förekommer än idag, nu senast genom Susan Williams bok. Air Congo, påpekar hon, var inte vilket amerikanskt flygbolag som helst, det var kopplat till CIA.

Williams uppmärksammar även Ghanas roll i FN under Kongokrisen. President Nkrumah utövade ett stort inflytande bland utvecklingsländerna, bland annat när det gällde vägran att erkänna Kasavubus

regering som rättmätig företrädare för Kongo i FN. Kasavubu hade upplöst det parlament som stödde Lumumba, men i februari 1961 söker han signalisera demokratisering genom att avbryta general Mobutus militarisering av regeringsmakten. Han släpper fram en provisorisk regering under Joseph Ileo, men utan att parlamentet ges möjlighet att godkänna den nya regeringschefen.

Den 7 mars 1961 håller Nkrumah ett uppmärksammat tal i FN. Han, som hela tiden stött Lumumba, betonar nu att Ghana erkänner den vänsterregering som utropats av Antoine Gizenga i Stanleyville, huvudstad i provinsen Orientale. Gizengas regering erkändes också av ett antal andra afrikanska stater samt av Nassers Förenade Arabrepublik och av det sovjetiska blocket. Ghana markerar sin position genom att inrätta en diplomatisk representation i Stanleyville. Där härskar "lumumbisterna". Och de stöds av befolkningen i provinsen Orientale. Det var till Orientale som Lumumba försökte ta sig under sin flykt, det var där hans flesta anhängare fanns.

Gizengas regering förses med vapen och bistånd av sina vänner, bland dem Sovjetunionen, och genom propaganda i radio söker man stärka och popularisera regimen. I Washington betraktas Gizenga som kommunist och Nkrumah som hans vapendragare. Man kunde tro att detta skulle räcka för att de båda skulle hamna på någon dödslista, men så blev inte fallet. CIA valde en annan strategi.

Vad gällde Gizenga kan detta ha berott på att denne var en profflös politiker, i avsaknad av varje förmåga att entusiasmera anhängare. USA valde att stärka regimen i Léopoldville genom finansiellt stöd och mutor. Man föreslog också en ekonomisk blockad av Stanleyville, en sådan kom till stånd och var delvis effektiv. En brist på livsmedel och andra varor uppstod. Men detta betydde inte att Joseph Ileo och hans centralregering fungerade väl. Den politiska kontroll man utövade var begränsad till provinsen Léopoldville och en angränsande provins.

Washington under Kennedy beslutade sig i detta läge för ett nytänkande. Man önskade stödja en parlamentarisk regering under fackföreningsledaren Cyrille Adoula, en regering som skulle inkorporera Antoine Gizenga och passivisera dennes anhängare. Här hade man aktivt stöd av FN. Världsorganisationens representanter arbetade intensivt på att försona de politiska huvudaktörerna. Detta lyckas också. Den 1 augusti 1961 ger president Kasavubu i uppdrag åt Adoula att bilda en federal regering. Gizenga accepterar rollen som vice premiärminister. Lumumbisten Gbenye blir inrikesminister. Den nya regeringen godkänns av parlamentet, men dess federala karaktär haltar. Provinserna Katanga och Kasai står utanför.

I september beslutar det militära FN-kommandot att avbryta Katangas utbrytning genom operationen *Morthor*. Dag Hammarskjöld är på väg till Kongo och man vill servera honom Katangafrågans lösning på en silverbricka. Moise Tshombes legoarmé är emellertid varnad och *Morthor* misslyckas. FN-trupperna involveras i ren krigföring samtidigt som Tshombe flyr mot gränsen till Rhodesia. Med brittisk hjälp lyckas Hammarskjöld få telegramkontakt med Tshombe och man kommer överens om ett möte i nordrhodesiska Ndola, i nuvarande Zambia. Han går ombord på den DC-6:a från Transair som fått beteckningen SE-BDY.

Den mystiska flygkraschen natten den 18 september 1961 tog Hammarskjölds och femton andra personers liv. Den nu pågående FN-utredningen lutar åt att kraschen förorsakades av "yttre påverkan". Williams menar att amerikanska arkiv torde ha mycket att berätta om vad som hände i Ndola. CIA hade köpt in sig på den svenske uppfinnaren Boris Hagelins krypteringsmaskin CX-52 som för CIA synliggjorde andra länders kommunikationer med samma maskin. CX-52 innehöll nämligen en

dold komponent som var specialtillverkad för CIA:s behov. Hagelin sålde sin apparat från firman Crypto AG som han etablerat i den schweiziska kantonen Zug. Inskriften "Made in Switzerland" andades neutralitet och trovärdighet och lurade omkring 120 köpare, bland dem FN och 18 afrikanska länder. På detta sätt lyckades CIA tillsammans med sin underrättelsepartner i Västtyskland, BND, läsa av all kommunikation från dessa maskiner under det kalla kriget. Hagelin avled 1983 och vid det laget hade CIA och BND övertagit hans företag och stod själva för försäljningen av de preparerade maskinerna.

Williams fokuserar mycket på Kongo i sin bok, vilket är naturligt med tanke på dramatiken där från och med sommaren 1960. Men hon ger även exempel på CIA:s interventionistiska politik i förhållande till Ghana. Kwame Nkrumah besökte sommaren 1961 med en stor delegation Sovjetunionen, Östeuropa och Kina. Resan varade i två månader och avslutades med två semesterveckor i Chrusjtjovs dacha på Krim. I Washington drog man nu definitivt slutsatsen att Nkrumah måste betraktas som en fiende i det kalla kriget. CIA och amerikanska ambassaden i Accra började söka efter en USA-vänlig presidentkandidat som var villig att gå i spetsen för en omvälvning. Det dröjde, men till slut fann man honom i generalen Joseph Ankrah. Denne tog kommandot och kunde genomföra en militärkupp i februari 1966. Nkrumah var då på väg till Hanoi för att mäkla fred i Vietnamkriget. Istället blev det landsflykt till Guinea.

Nkrumahs tidigare protegé Antoine Gizenga hade arresterats av president Adoula i januari 1962, antagligen efter konsultationer med amerikanska ambassaden och CIA. Han förpassades i exil till en ö vid Kongoflodens mynning.

Williams kommenterar också i korthet CIA:s roll i Angola och Sydafrika. CIA-agenten Donald Rickard kunde 1962 avslöja för den sydafrikanska apartheidregimen var Nelson Mandela befann sig och vilken förklädnad han bar. Mandela arresterades och fick tillbringa de följande 28 åren i fängelse.

Historien om CIA:s roll i Afrika är kanske inte helt utredd, men det är uppenbart att 1960-talets interventionism var antidemokratisk och stod i chockerande kontrast till internationell rätt och moral. Effekten på längre sikt är oklar, men *en* ödesdiger effekt blev att marken bereddes för Mobutus diktatoriska och långa maktinnehav i Kongo, senare Zaire. Arvet efter Mobutu blev destabilisering, något som inte enbart drabbat Demokratiska Republiken Kongo (DRC) utan även områden i grannländerna Burundi, Rwanda och Uganda. Men ursprunget till den moderna konflikten i dessa områden är inte CIA:s agerande roll utan främst folkmordet i Rwanda 1994 och motsättningen mellan hutus och tutsis.

Ove Bring